

Rammelaars en rinkelbellen

De collectie
van Heinz
Keijser

Rammelaars en rinkelbellen

De collectie van
Heinz Keijser

Rammelaars en rinkelbellen

De collectie
van Heinz
Keijser

Beeldredactie • Caroline Godfried

Foto's Collectie Keijser • Peter Lange

Voorwerpen uit deze collectie waarvan geen foto in dit boek is opgenomen, zijn te bekijken op de website van de collectie:
www.collectiekeijser.nl

Fotoverantwoording • In de bijschriften bij de afbeeldingen is doorgaans informatie opgenomen over de herkomst van de afbeelding. Indien er geen afzonderlijke herkomst van de afbeelding vermeld wordt, is de foto geleverd door de betreffende instelling.

Vormgeving omslag/binnenwerk • Fresj (Frederike Bouten)

Afbeelding omslag • Rammelaars uit de Collectie Keijser.

Voorkant omslag: inv. nrs. 0061, 0291, 0002, 0098; achterkant omslag: inv. nr. 0072

ISBN • 978 94 6249 721 4

e-ISBN • 978 94 6249 722 1

NUR • 694

© 2021

Stichting H. Keijser, Amsterdam / Walburg Pers, Zutphen

www.walburgpers.nl

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Zoveel mogelijk is getracht de eventuele rechthebbenden van de afbeeldingen te achterhalen. Rechthebbenden die in dit verband niet zijn benaderd wordt verzocht zich met de uitgever in verbinding te stellen.

Zilveren rammelaar met
fluitje en bijtstuk van
barnsteen, Groot-Brittannië,
ca. 1720. Collectie Keijser,
inv. nr. 0361

	Abraham Rosenberg
6	Woord vooraf
	Ileen Montijn
10	If I had a bell...
	Mirjam Knotter
14	Heinz Keijser: het bewogen leven van een Amsterdamse verzamelaar
	Mirjam Knotter
36	De magie van de rammelaar: Heinz Keijser als verzamelaar
	Annemarieke Willemsen
50	Van speelgoed tot erfgoed: vierduizend jaar rammelaars
	Claire van den Donk • Rudi Ekkart
60	Jeugdig gerammel: kinderen en hun rammelaars op portretten
	Lucinda Timmermans
72	Doopgeschenk, familiestuk, statussymbool: gouden en zilveren rinkelbellen in de Nederlanden
	Tessel Dekker • Rudolf Dekker
82	'Van zilver of blik': rammelaars in de opvoeding
	Wouter Welling
94	Op de grens tussen twee werelden: de rammelaar als magisch-religieus instrument
	George Moormann
98	Ode aan de magie van de rammelaar
	Eefje van der Weijden
102	Een traditioneel en vooruitstrevend kraamcadeau
	Sophie Olie
108	Houvast: de zintuigelijke wereld van de allerkleinsten
115	Catalogus • Rammelaars en rinkelbellen uit de collectie van Heinz Keijser met bijdragen van Dirk Jan Biemond, Lisa de Goffau, Mirjam Knotter, Stefanie Korrel, Ilja Meijer, Charlotte van Rappard-Boon, Rebecca Roskam, Lucinda Timmermans en Annemarieke Willemsen
166	Noten bij de Catalogus
168	Bibliografie
174	Aan dit boek werkten mee
177	Register

Woord vooraf

Abraham Rosenberg

**Siertoren voor de
Torarol in de vorm
van een granaat-
appel, zilver en ver-
guld, Nederland,
eind 17de eeuw, Por-
tugees-Israëlietische
Gemeente Amster-
dam, inv. nr. 0482**

'Je moet rond de zoom [van de mantel van de hogepriester] granaatappeltjes maken van hemelsblauwe, purperen en rode wol en daartussen gouden belletjes. Een gouden belletje en een granaatappeltje, om en om aan de zoom. Dit moet Aäron dragen als hij dienst doet zodat het geluid hoorbaar is als hij het Heiligdom betreedt voor de Eeuwige en als hij het weer verlaat en niet omkomt.'

(Exodus 28:33-35)

De verzameling van granaatappels, rammelaars, rinkelbellen en daaraan verwante artefacten van Heinz Keijser kreeg gestalte vanuit deze Bijbelverzen: zoals het geluid van de belletjes het leven van de hogepriester beschermde, zo moest het geluid van rammelaar, ratel en rinkelbel, vaak in de vorm van granaatappels, het leven van het jonge kind beschermen. Kort voor zijn overlijden richtte Keijser de stichting op die zijn collectie moest gaan beheren en aan het brede publiek presenteren. Graag had hij gezien dat het Joods Historisch Museum (JHM) die collectie in haar geheel zou huisvesten en exposeren, en toen dat onmogelijk bleek, vroeg hij een vertegenwoordiger van het museum zitting te nemen in het bestuur van de stichting. Hij beseftte dat zijn 'Kleine Kultuurgeschiedenis van de rammelaar' in deze vorm niet geschikt was voor publicatie en verzocht Dr. Pierre Tuijnman als voorzitter van de stichting de 'Kleine Kultuurgeschiedenis' in een wetenschappelijke publicatie uit te werken. De passage uit Exodus zou daarbij een belangrijk ijkpunt zijn. Namens het JHM nam Judith Belinfante zitting in het bestuur van de stichting, na korte tijd opgevolgd door Joël Cahen. Als secretaris-penningmeester trad Abraham Rosenberg aan, die geacht werd de joodse exegetische traditie een plaats te geven in de beoogde publicatie.

Meer dan dertig jaar zijn intussen verstreken waarin de stichting, jarenlang onder het energieke voorzitterschap van Pierre Tuijnman, zich eerst heeft ingezet voor de inventarisatie, conservering en documentatie van de collectie. Eva Loeb, weduwe van Heinz Keijser, was in de eerste jaren een belangrijke vraagbaak en mevrouw H. Reese te Enkhuizen, een langjarige vriendin van de familie, bood jarenlang een veilig thuis voor een belangrijk deel van de collectie. Grote dank zijn wij ook verschuldigd aan Gerdien Kuiper die veel liefde en energie gestoken heeft in de eerste fase van de inventarisatie en documentatie. Het bestuur van de stichting bestond enkele jaren uit slechts twee personen, maar kreeg in het eerste decennium van deze eeuw assistentie van Mirjam Knotter, conservator van het JHM. Zij voltooide de inventarisatie, conservering en

documentatie van de Collectie Keijser, geholpen door enkele enthousiaste medewerkers. Mirjam was de stuwende kracht achter de ontwikkeling en vormgeving van de website van de Stichting H. Keijser, bedoeld als een digitaal museum dat niet alleen plaats biedt aan de complete Collectie Keijser, maar ook ruimte biedt aan internationaal onderzoek naar rammelaars, granaatappels en rinkelbellen, volledig in de geest van de doelstellingen van onze stichting (www.collectiekeijser.nl). Een speciaal woord van dank daarbij aan Peter Lange die de vele artefacten met liefde en artistieke professionaliteit fotografisch heeft vastgelegd, aan Harco Faber die de site ontwikkelde en onderhoudt, en aan Demelza van der Maas die ondersteuning bood bij de inventarisatie en aan Ilja Meijer voor haar prachtige ordening van het archief van de stichting en haar ondersteuning bij het onderzoek naar Keijzers levensloop.

De wetenschappelijke publicatie over de collectie werd niet vergeten, maar langzamerhand groeide het besef dat het onderwerp de competentie van de bestuursleden oversteepte. Bovendien moest er ook aandacht besteed worden aan de toekomst van de collectie zelf: opslag, conservering en waar nodig restauratie en fysieke exposities, naast het digitale museum. Na het overlijden van Pierre Tuijnman hebben beide overgebleven bestuursleden het bestuur aangevuld tot vijf leden om de toekomst van de collectie veilig te stellen en nader vorm te geven volgens de eisen en mogelijkheden van de huidige tijd. Na een lange periode waarin het werk van de stichting voornamelijk buiten de openbaarheid verricht werd, achtte het bestuur de tijd gekomen om de Collectie Keijser op analoge manier aan het algemene publiek te presenteren, waarbij een zo compleet mogelijk beeld zou worden geschetst van de hedendaagse wetenschappelijke opvattingen over de uiteenlopende voorwerpen die gedurende meer dan vijftienghonderd jaar vervaardigd zijn.

De vele aspecten van de Collectie Keijser krijgen in deze publicatie, gecoördineerd door Charlotte van Rappard, de aandacht van een aantal Nederlandse experts: na een inleiding door Ileen Montijn, de schets van het bewogen leven van Heinz Keijser en een beschouwing van zijn werk als verzamelaar, beide door Mirjam Knotter, schetst Annemarieke Willemsen de geschiedenis en ontwikkeling van de rammelaar. Claire van den Donk en Rudi Ekkart beschrijven de rammelaars op kinderportretten, voor Keijser een belangrijk uitgangspunt voor zijn theorieën. Lucinda Timmermans bespreekt de rammelaars die vervaardigd zijn door Nederlandse zilversmeden, waarna Tessel en Rudolf Dekker aandacht besteden aan de rammelaars in de Nederlandse sociaal-culturele context. De rammelaar als

magisch-religieus instrument, zo belangrijk in de opvattingen van Keijser, wordt kort behandeld door Wouter Welling aan de hand van voorbeelden uit het Museum voor Wereldculturen en de Collectie Keijser, en in een poëtische bijdrage door George Moormann over een viertal rammelaars uit de verzameling. De moderne tijd komt aan de orde in een beschouwing over rammelaars en gender van Eefje van der Weijden. Sophie Olie sluit af met het grijspeelgoed van ontwerper-filosoof Hugo Kükelhaus. Een catalogus mag in deze publicatie natuurlijk niet ontbreken. Daarin wordt een vijftigtal bijzondere rammelaars uit deze veelzijdige, misschien zelfs excentriek samengestelde collectie beschreven.

Het Joods Historisch Museum te Amsterdam organiseert rond de verschijning van dit boek een expositie waarin de vele aspecten van de Collectie Keijser uitvoerig belicht worden, als eerbetoon aan deze bijzondere Amsterdamse verzamelaar. Heinz Keijser voelde een sterke band met het JHM en daarom maakte aanvankelijk de directeur deel uit van het bestuur van de Stichting H. Keijser, ofschoon dit niet statutair vereist was. Door de inspanningen van Mirjam Knotter, (hoofd)conservator van het

museum en al langer verantwoordelijk voor het behoud en de ontsluiting van de Collectie Keijser, werd deze band gecontinueerd. Een band die nu opnieuw zichtbaar wordt in dit boek en in de expositie. Ook aan de totstandkoming van dit boek hebben het museum en zijn medewerkers veel bijgedragen.

Het stichtingsbestuur wilde graag een beschrijving geven van het veelbewogen en uitzonderlijke leven van Heinz Keijser die zij, behoudens één uitzondering, niet zelf hebben ontmoet. Dit boek heeft als doel de naam, de collectie en de intellectuele erfenis van Heinz Keijser en zijn ideeën en fascinaties als een blijvend monument in stand te houden.

Bestuur Stichting H. Keijser

Abraham Rosenberg • voorzitter

Mede namens

Ine Everaers • penningmeester

Charlotte van Rappard-Boon • secretaris

Jop Rosenberg Polak

Eefje van der Weijden

Heinz Keijser in zijn woning aan de Prinsengracht 21.

Foto: Cas Oorthuys, ca. 1962/
1963. Archief H. Keijser. © Nederlands Fotomuseum, Rotterdam

*If I had
a bell...*

Ileen Montijn

Opengewerkte bolvormige
rammelaar in de vorm van
een granaatappel, Luristan
(Iran), 900-600 v. Chr., brons.
Collectie Keijser, inv. nr. N005

Rammelaars, ratels, bellen, één functie hebben ze gemeen: aandacht trekken. Aandacht is een eerste levensbehoefte. Wie als baby geen aandacht krijgt, wordt een ongelukkig wezen. Aandacht voor de ander is het cement van de samenleving, zoals aandacht voor dingen de basis van alle kennis is.

Een mens kan natuurlijk ook gewoon hard roepen. Een kind kan kraaien of huilen. Maar beschaving betekent stileren, en gerinkel of gerammel is wel zo mooi. Zo is er tijdens een universitaire promotie altijd het prachtige moment waarop de pedel de aula binnenkomt met zijn staf, een levensgrote rammelaar. Je hoort het zachte rinkelen steeds naderbij komen, totdat hij uitroept: *hora est!*

Vaak wordt met het rinkelen of ratelen iets aangekondigd; er is een boodschap. Er moet worden opgelet of gezwezen, gekeken of geluisterd. Of men wordt aangespoord om opzij te gaan, zoals bij de ratel van de lepralijder, of juist om bij elkaar te komen, zoals bij kerkklokken, of te hulp te schieten, zoals bij het fluitje dat iemand in het donker voor de zekerheid bij zich draagt. 'If I had a bell', zong Pete Seeger in 1949, 'I'd ring out danger, I'd ring out a warning, I'd ring out the love between my brothers and my sisters, all over the land'.¹

Wat rammelaars tot zo'n goed eerste speelgoed voor baby's maakt, is dat ze er iets mee kunnen *doen*, iets dat uitstijgt boven primaire lichaamsfuncties – terwijl ze nog bijna niks kunnen. Rammelen, eerst onbewust, daarna vrolijk expres... geen wonder dat wie op een baby past, al gauw met een rammelaar in de weer is, en als er geen rammelaar is er eentje gaat improviseren (zoals ik deed voor een kleinkind: ik kwam uit bij een bakkwast van kunststof waar ik drie belletjes aan vastbond).

Heinz Keijser begon op zijn veertigste rammelaars te verzamelen. Zijn leven was vol verdriet en tegenslagen geweest: na de rampzalige oorlogsperiode hadden zijn vrouw en hij ook nog een kind verloren waarnaar zij zeer verlangden. Er was al een zilveren miniatuur rammelaartje in huis voor het nooit geboren kind, een fluitje met belletjes. Op een dag gaf Heinz dat weg, aan vrienden die wél een baby kregen. Maar zijn vrouw miste het voorwerpje en daarom ging hij een vervangend exemplaar zoeken. Hij bezocht antiquairs en veilingen, kocht de ene rammelaar na de andere – maar precies hetzelfde rammelaartje was het nooit. (Kortgeleden is dat eerste, betreurde rammelaartje van de Keijzers opgespoord; de baby van toen heeft hem altijd bewaard.)

Rammelaars waren nu eenmaal nooit precies hetzelfde in de tijd toen zij van zilver of goud werden gemaakt. Maar het model van het fluitje met belletjes komt in vele varianten voor in Keijzers collectie. Op de website waar ze allemaal te bekijken zijn

(www.collectiekeijser.nl), levert de zoekterm 'fluitje' zelfs meer dan honderd treffers op.

Daar, op die site, zijn rond de 900 rammelaars en verwante objecten te vinden. Een ander veel voorkomend type is dat met een gepolijste steel, een bijtstuk van bloedkoraal of ivoor, kristal of een wolfstand. Dat is lekker voor iemand die tandjes krijgt, zo is het idee; ook worden er magische of geneeskrachtige eigenschappen aan toegeschreven.

In de collectie zijn ook rammelaars in de vorm van een granaatappel, hoewel niet zoveel als je zou verwachten, gezien de grote betekenis die Heinz Keijser zelf aan die vrucht toekende. Granaatappels, die zoals bekend vol met zaadjes zitten, worden na lang drogen vanzelf rammelaars; volgens hem waren dit de eerste rammelaars *tout court*. Maar Keijser zag nog veel meer dat deze 'koningin van de vruchten' met de rammelaar verbond. Hij liet in de doelstellingen van zijn stichting – dezelfde die dit boek uitgeeft – een zin opnemen over de 'magische, symbolische en sacrale betekenis van de granaatappel'. In zijn eigen cultuurgeschiedenis van de rammelaar schrijft hij dat diezelfde betekenis ook te vinden is bij de rammelaar. Zonder zulk een diepere zin, meent hij, had die zich nooit zoveel duizend jaar kunnen handhaven.²

Zou dat echt zo zijn? De behoefte om te rammelen, aandacht te trekken, en daarvoor speciale voorwerpen te maken, lijkt mij sterk genoeg om de eeuwen te trotseren, ook zonder hogere betekenis. Niet dat die er niet kan zijn: de rinkelstaf van de pedel is ook een voorwerp met een hogere betekenis en hetzelfde geldt voor kerkklokken en talloze andere voorwerpen in 'oerwoud, tempel of kerk', zoals Keijser schrijft. Maar het feit dat je ermee kunt rammelen, bellen of ratelen, lijkt mij een voldoende rechtvaardiging voor het bestaan van rammelaars, bellen en ratels.

Toch zou Heinz Keijser, als hij zelf niet een hogere betekenis aan de rammelaar had toegeschreven, vermoedelijk niet zijn levenswerk hebben gemaakt van het bijeenbrengen van deze wonderbaarlijke collectie.

Die collectie laat zien hoe de rammelaar als voorwerp een eigen leven is gaan leiden. Hoewel iedere baby tevreden zou zijn met een paar kralen in een potje (of een bakkwast met belletjes), ontwikkelde de rammelaar zich tot een object met een eigen geschiedenis die eeuwen omspannt, want zo gaat dat met gebruiksvoorwerpen. De kostbaarste materialen werden ervoor gevonden, de beste edelsmeden gingen ze maken, al dan niet met als voorbeeld rammelingen uit de natuur zoals granaatappels of papaverbollen, kortom, de rammelaar in duizend gedaanten kreeg iets universeels.

En zo ontstond weer een nieuwe 'betekenis': die van pronkvoorwerp, ja statussymbool. Er bestaan zilveren rammelaars

P ARVULE PATRISSA, PATRIÆ VIRTVTIS ET HÆRES
ESTO, NIHIL MAIUS MAXIMVS ORBIS HABET.
GNATVM VIX POSSVNT COELVM ET NATVRA DEDISSE,
HVIVS QVEM PATRIS, VICTVS HONORET HONOS.
ÆQVATO TANTVM, TANTI TV FACTA PARENTIS,
VOTA HOMINVM, VIX QVO PROGREDIANTVR, HABENT
VINCITO, VICISTI, QVOT REGES PRISCVS ADORAT
ORBIS, NEC TE QVI VINCERE POSSIT, ERIT. *Leuand. Moysing. Car.*

met familiewapens erin gegraveerd, bedoeld om te worden doorgegeven van generatie op generatie.³ Kostbare rammelaars die worden vastgehouden door prinsjes en prinsesjes op dure portretten, zoals dat van de prins van Wales door Holbein uit 1538 (hoofdafbeelding). Het voorbeeld werd door talloze portretschilders nagevolgd: baby en rammelaar werden een geliefde combinatie.⁴

Uiteindelijk zijn veel van de fraaie rammelaars in de Collectie Keijser weliswaar heel bijzondere voorwerpen, maar nauwelijks geschikt om een baby in handen te geven. Vertederend

zijn ze wel, en dubbel vertederend als het miniatuur of poppenrammelaartjes zijn, zoals Keijzers allereerste exemplaar. Maar het is goed dat zich ook exemplaren van palmblad, pluche, hout, celluloid, blik en andere goedkope materialen in de collectie bevinden. Zij houden de bezoeker met beide benen op de grond en herinneren aan datgene waar het echt om gaat bij een rammelaar: om een voorwerp dat door een liefdevolle volwassene is gemaakt voor een héél jong wezentje. Om aandacht te trekken – en om voor het eerst van zijn leven iets te doen.

1 Het lied 'If I Had a Hammer', geschreven door Pete Seeger en Lee Hays in 1949, werd beroemd door de vertolking van Trini Lopez in 1963.

2 Zie Keijser, 'Kleine Kultuurgeschiedenis van de rammelaar', p. 3.

3 Mededeling van de adelsonderzoeker dr. C. Gietman, 2020. Zie over zilveren rammelaars ook 'Doopgeschenk, familiestuk, statussymbool: gouden en zilveren rinkelbellen in de Nederlanden' in dit boek.

4 Zie ook 'Jeugdig gerammel: kinderen en hun rammelaars op portretten' in dit boek.

**Hans Holbein de Jonge (1497-1543),
Portret van Edward VI als kind,**
waarschijnlijk 1538, olieverf op paneel.
National Gallery of Art, Washington,
Andrew W. Mellon Collection, inv. nr.
1937.1.64

Heinz Keijser:

het bewogen
leven van een
Amsterdamse
verzamelaar

Miniatuur rammelaar,
de eerste aankoop door
Heinz Keijser in 1947.
Nederland, ca. 1820/30,
zilver. Collectie Suzanne
Grundy-Braunsberg,
Londen